

Драгана В. Станковић
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању
Катедра за језике и књижевност

УДК: 811.163.41'366.54:373.21
<https://doi.org/10.18485/uzdanica.2020.17.2.4>
Оригинални научни рад
Примљен: 31. август 2020.
Прихваћен: 21. децембар 2020.

УПОТРЕБА ПАДЕЖА У ГОВОРУ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ И ОСНОВНОШКОЛСКОГ УЗРАСТА ИЗ ВРАЊА – СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП¹

Айстпракџ: У условима језичког аналитизма, најмлађи говорници призренско-тимочке говорне зоне имају великих проблема у усвајању стандарднојезичког падежног система. У складу с тим, предмет овог рада јесте употреба падежних облика у говору деце предшколског и основношколског узраста из Врања. Циљ рада јесте да се утврди које падежне облике користе деца за изражавање функција зависних падежа и колико је њихова употреба условљена нејезичким чиниоцима. У прилог постављеном циљу најпре су утврђени сви падежни облици које деца користе, а затим и фреквентност употребе општег падежа у функцији зависних падежа и њена условљеност нејезичким чиниоцима израчунавањем индекса фреквенције, у складу са методологијом актуелних социолингвистичких истраживања. Добијени резултати указују на употребу трију падежних форми: општег падежа, стандарднојезичког падежног облика и хиперкорективног облика. При том, општи падеж је најдоминантнија падежна форма, а његова употреба у мањој мери зависи од нејезичких чинилаца. Сprovedено истраживање значајно је за наставу падежа на призренско-тимочком говорном подручју – указује на говорне навике деце у употреби падежа, што би требало имати у виду при реализацији наставе падежа српског језика.

Кључне речи: говор деце, падежни аналитизам, општи падеж, стандарднојезички падежни облици, нејезички чиниоци.

УВОД

Усвајање стандардног језика за говорнике призренско-тимочког говорног подручја јесте, како је једном приликом истакао П. Ивић, мучан процес који се не може извршити у потпуности (Тома 1998: 11). Захваћени интен-

¹У раду су представљени резултати једног дела истраживања, спроведеног за потребе израде докторске дисертације под називом *Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социолингвистички приступ*, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 2. 7. 2018. године.

живним балканистичким процесима, у чијој је основи радикално развијање аналитичке структуре, говори ове зоне у знатној мери су упростили своју језичку структуру и на тај начин се, поред осталог, удаљили од осталих српских говора и стандардног језика. Структуралне разлике видљиве су на свим језичким нивоима.

Услед деловања балканистичких процеса, деклинациони систем призренско-тимочких говора претрпео је крупно преструктурирање синтетичког модела у аналитички. Функцију свих зависних падежа преузео је један падежни облик, тзв. општи падеж, облички једнак акузативу, у предлошкој конструкцији у којој се падежно значење преноси на предлог. Аналитизам у деклинацији именица забележен је у свим говорима призренско-тимочке дијалекатске области и показује велику стабилност (Станковић 2020). Зато је говорницима ове говорне зоне веома тешко да употребљавају стандарднојезичке падежне облике, да са аналитичког пређу на синтетички, флексијски падежни систем. П. Л. Тома разлог томе налази у сложености језичког система: „што су језичке јединице више интегрисане у језички систем, то све више зависе од систематске варијације и све су теже за усвајање од стране говорника неког другог лингвистичког система. Лакше је заменити један облик неким другим (нпр. лексему али и морфему као у случају замењивања аналитичког компаратива синтетичким компаративом), него усвојити синтаксички систем падежа (кад један једини облик општег падежа мора бити замењен std. акузативом, генитивом, дативом, инструменталом или локативом...)” (Тома 1998: 439).

Досадашња истраживања показала су да најмлађа популација, при усвајању стандарднојезичке норме, има великих проблема у усвајању стандарднојезичког падежног система. Наставом падежа у школама на призренско-тимочком говорном подручју посебно се бавила М. Јањић (2004, 2005а, 2005б, 2005в, 2009). Општи закључак који произлази из њеног истраживања јесте да ученици на овом говорном подручју никада у потпуности не савладају падежни систем српског стандардног језика. Сprovedено истраживање у два основна школа у Врању (анализа 120 усмених и писмених вежби ученика првог, четвртог и свих старијих разреда) показало је да ученици у великој мери праве падежне грешке, при чему се највећи број њих односи на погрешну употребу акузатива и локатива у функцији прилошке одредбе за место (Јањић 2005а: 629–630). Посебно су занимљиви ставови према настави падежа које су просветни радници изнели у оквиру рада секције насловљене *Настава падежа у основним школама на подручју призренско-тимочког дијалекта* (Јањић 2005б). Наиме, сви учесници секције сматрају да се утицај локалног говора негативно одражава на наставу падежа и целокупну наставу граматике српског језика (Јањић 2005б: 138). Неки су чак наставу граматике сликовито упоредили с борбом против ветрењача: „Решења за овај проблем у настави ја немам, јер је покушај да деца причају књижевним језиком налик на борбу против ветрењача” (Јањић 2005б: 139). Цитираћемо још само

једно искуство учесника семинара: „Већина деце заврши основну школу, а да не направи разлику између датива и локатива. Теоријски то савладају, али у пракси не примењују [...]” (Јањић 2005б: 140).

Нимало бољу ситуацију не налазимо ни када је у питању високошколско образовање. Р. Жугић је на материјалу од 58 писаних задатака студентата једне високошколске институције на призренско-тимочком говорном подручју утврдила чак знатно већи број и различитије типове падежних грешака у поређењу са грешкама до којих је дошла М. Јањић у анализи употребе падежа у вишим разредима основношколског образовања (2012: 268–270, 2013). Падежне грешке тичу се употребе аналитичке предлошке конструкције са општим падежом у функцији стандарднојезичког падежног облика и употребе неодговарајућег падежног облика из стандардног језика, при чему су утврђена разна нестандардна мешања и комбиновања падежних облика.

Предмет нашег истраживања јесте употреба падежних облика у говору најмлађих Врањанаца, деце предшколског и основношколског узраста, од 5 до 14 година старости. Истраживања су показала да дете усваја падежне облике врло рано и пре многих других граматичких категорија – негде око треће године (Јоцић 2006: 111–130, Костић-Владисављевић 2008: 133–139). У складу с тим, наши испитаници поседују одговарајућу језичку компетенцију, у њиховој говорној активности јављају се различити падежни облици, који су предмет наше анализе.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Имајући у виду аналитизам који је у основи именичке деклинације говора призренско-тимочке зоне и продор флективне падежне форме под утицајем стандардног језика, којима је говор деце изложен, циљ рада јесте да се утврди које падежне облике користе деце предшколског и основношколског узраста за изражавање функција зависних падежа и колико је њихова употреба условљена нејезичким чиниоцима.

Ради остварења циља, постављена су три истраживачка задатка.

1. Утврдити све падежне облике које деца предшколског и основношколског узраста користе.
2. Утврдити фреквентност употребе дијалекатских облика падежа (тзв. општег падежа).
3. Утврдити условљеност употребе општег падежа следећим нејезичким чиниоцима: узрастом, полом, образовањем родитеља, местом становања, похађањем вртића/школе.

У складу с постављеним циљем, истраживање је спроведено према принципима актуелних социолингвистичких истраживања и урбане дијалек-

тологије (више о томе у: Станковић 2018). Анализиран је говор 40 испитаника узраста од 5 до 14 година, различитог пола, места становања (центар / периферија града), образовања родитеља, похађања вртића/школе². Како је предмет испитивања урбани говор, испитаници су деца која су рођена и живе у Врању и чији су родитељи рођени и живе у Врању. Према узрасту, испитаници су разврстани у три групе – деца предшколског узраста (16 испитаника), школског узраста од првог до четвртог разреда (12 испитаника) и школског узраста од петог до осмог разреда (12 испитаника). У оквиру предшколског узраста једну групу чине деца која иду у вртић (12 испитаника), а другу деца која не иду у вртић (4 испитаника). Девојчица је 20, а исто толико и дечака. Према месту становања, једну групу чине деца која живе у центру града (20 испитаника), а другу групу деца која живе на периферији (20 испитаника). Према образовању родитеља, једну групу чине деца чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (12 испитаника), другу деца чији је један родитељ с високим (вишим) образовањем а други са средњим (13 испитаника) и трећу деца чија су оба родитеља са средњим образовањем (15 испитаника).

Грађа је прикупљена техником спонтаног разговора, који је испитивач водио са испитаницима³. Како би се испитаници у што већој мери служили свакодневним, неформалним говором, вођен је разговор о различитим темама које су им блиске. Испитивач се трудио да оствари што већу непосредност и да с њима разговара на дијалекту. Испитивач започиње разговор, предлаже теме, али дозвољава испитанику да говори и о другим темама које га интересују. Поред тога, испитаници су одговарали на директно постављена питања, уколико неки битан детаљ није добијен у спонтаном разговору, и описивали цртеже с посебним инструкцијама испитивача у виду питања којима се добија тражена језичка особина. Разговор је сниман диктафоном и транскрибован. Снимљени разговори трају од једног до два сата са сваким испитаником, тј. два школска часа с децом школског узраста. Тако је добијена грађа од око 70 сати аудио-снимака. У транскрибованом материјалу издвојене су и анализиране све падежне форме.

Фреквентност дијалекатских падежних облика утврђена је израчунавањем индекса фреквенције (ИФ), који се добија тако што се број забележених

²Социолингвистичка истраживања су показала да су наведени нејезички чиниоци релевантни за језичко понашање деце (Рајић 2009: 39). Такође, Љ. Рајић истиче да је оптимални број испитаника у социолингвистичким истраживањима између 25 и 90 (Исто). Ми смо се у спроведеном истраживању држали овог оптималног броја.

³Како су у средишту социолингвистички оријентисаних истраживања варијације језичких појава, спонтани говорни дискурс постаје значајан извор грађе. Ипак, треба имати у виду да неструктурирани интервју може да доведе до импровизације и сугестивности испитивача, нарочито зато што се одвија на дијалекту, па би могао утицати на испитанике онда када се двоуме између дијалекатских и стандарднојезичких облика.

дијалекатских облика најпре подели са збиром дијалекатских и стандардно-језичких облика, а затим помножи са 100⁴:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{дијалекатски облици}}{\text{дијалекатски и стандарднојезички облици}} \cdot 100$$

На основу добијене вредности индекса фреквенције закључује се о употреби дијалекатског падежног облика – виши ИФ указује на учесталију употребу дијалекатског облика. Добијени резултати тумаче се методом дескриптивне анализе и приказују помоћу графикана и табеле уз коментар.

АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА

У експерпираном материјалу забележене су три форме падежа: дијалекатска форма – употреба општег падежа у функцији свих зависних падежа, стандарднојезичка форма која продира у аналитички систем под утицајем стандардног језика и различите нестандартне и хиперкорективне форме настале у покушају испитаника да дијалекатску форму замени стандарднојезичком.

Појава обличког колебања – наизменичне употребе општег падежа (а) и стандарднојезичког падежног облика (б), видљива је у изражавању свих падежних функција. Наводимо део грађе⁵.

Функција генитива:

а) јд.: *играмо се фудбал; другари из вртић; на мој њајиу другар дао ми; скочиш с моста; ради помоћу лајићој; гледате преко јуџуб; сваку субојиу (излази); украде јаја од бабу; не иде збој Дуњу; дан пре ипранку; без воду не можемо; свађали се око наслеђство;*

мн.: *пошто нема много децајци; ево њоклони; они радив у фабрикиу ци-иеле; скочим ту њоред сџејенице; имам од њејке браћу и сестре;*

б) јд.: *кабина камиона; брат и сестра од ујака; другари са њренина; ове субоје идем у Ниш; изнад школе (живи); чувар куће; ако се сџате рекламе; гледала преко њелевизије; другарица из оделена; не једу од рођења;*

мн.: *тата је искршио пет врхова; не узимам од њејознајих људи; мењам говор збој наставника; мама и ја смо се препирале око хаљина; прошло је неколико година; краљ ајкула; само у облику звезданица и кружића.*

⁴У проучавању урбаних идиома ову формулу примењује Д. Јутронић-Тихомировић (1986, 1988–1989), а затим и Ж. Бошњакловић (2009).

⁵У наведеним примерима све речи су акцентоване тако што се експираторни акценат, својствен анализираном говору, бележи знаком ', утврђеним у дијалектолошкој литератури, а одговарајући падежни облици истичу се италиком.

Функција датива:

а) јд.: *на бра̑и̑а купио те̑нк*; *ће ка̑жем на ти̑а̑и̑у*; *на мо̑ју се̑сти̑ру да̑ла покварен со̑к*; *кад су на Ли̑ри̑ју одсе̑кли ро̑г*; *предава̑ла на ње̑но оде̑ље̑ње*; *ја не да̑јем ни на је̑дно де̑и̑е*;

мн.: да покажем на *друѓари* и на *друѓарице*; да се пофалим на *родителји*;
само каже на *девојчице*;

б) јд.: ба̀цимо ло̀пту *Во̀јину*; да̀ла сам је ку̀му; бра̀тиу сам сломио ру̀ку;
да ку̀пим нѐшто ма̀ми; то̀ сам са̀мо ба̀би рѐкла; ја дру̀гарици помо̀гнем;

мн.: *рѡдѣиѣлѣма* рѣко; помажем *живѡѣиѣмама*; кад се обраћаш *стѣари-*
јим ѡсобама.

Функција акузатива⁶:

а) спрѐмају *колáчи*; пúцам у *гру̀пи* авијóни; мí навíјамо за *дечáци*; по-
пѐо се мíш на *ли́сѝови*; у *свѝ* *ѣ́радови* љде; а то *ѣ́ред* *избóри* су причáли; на
цр̀ви ви́ше (пецају); цр́тамо *кру́жићи*; ће ми трѐба два папíра за *ѣ́расићи*;

б) заборавила да обрише *стйолове*; а онда смо одма прешли на *килограме*; навијамо за *дечаке*; лете у *тйодиле крајеве*; она је направила *цвећйиће, срца*; увек ми направи *дуймёйта*.

Функција инструментала:

а) јд.: путова́ли с во́з; упáла у во́ду за *Ка́рпѣра*; у́шо са со́к; ова́ко гу ухвáтим с *јѣдну рѹку*; глѣдам *ѿод во́ду*; *ѿред ѿа́блѹ* (одговара); *са лако́ћу* ће гу завр́шим; се́дим с *ба́бу*;

мн.: што се тѣпав с *мачеви*; и она *пřed свѣ девѡјнице* (рекла); да те про-
нађев *међу њне лѡйици*; ѡни лѣтив са *крила*; једна рупа ограђена са *камења*;
ради с *вѣлики дѣца*;

б) јд.: *са друџом* сам возила ролере; *иду са фѣњером*; *идем шропиоаром*; *плутају бродом*; *он ради за касом*; *субдиџом* излазимо; *сѣчемо лџаиџом*; *он ради са маџом деџом*;

мн.: кад при́чам с на́стави́ницама; при́чам враћа́нски п̀ред сѝа̀ријум
 љу̀дима; код ба́ка Ва́ње ко̀лима; да се и́грамо иу̀шкама; сво́јим ре́чима да
 препи́шемо пѣсмицу.

⁶Разлика између облика општег падежа и акузатива видљива је код именица мушког и средњег рода множине, док се у облику једине свих именица општи падеж поклапа са стандарднојезичким обликом акузатива. Из тог разлога дати су и разматрани само примери мушког и средњег рода множине.

Функција локатива:

а) јд.: *ту њо ценићар* излазим; *на Северни њол* има лед; *на клавињр* свира; шетали *њо ливаду*; *у њу улицу* живи Душан; била је Александра *у њипрасиу* хаљину; *ради њо наруџбину*; *некад у њалу* кажем; *на њоикровље* немам никог; *у кориџо* га перемо;

мн.: *причамо о маџкембали*; видео сам *у филмови*; *идев само њо крајеви*; забавно је *на часови*; *у кафићи* славимо; *седели смо на клуџе*; *вoзив се у колиџа*; *хoда на њочкићи*;

б) јд.: *радила је у врџићу*; пошто много *причамо на часу*; *седео на ливади*; и тако *идем њо води*; *прича учитељица са нама о лекцији*; *њо дебљини* (се разликују); *расте на дрвећу*; *ударамо се њо дуџеиу*; *имам два најбоља дечака у оделенју*;

мн.: *да се врати за четрнес сати у колима* хитне помоћи.

Без обзира на продор флективне форме у све падежне функције, аналитичка конструкција *џредлоџ + оџиџи џадеж* показује велику експанзију.

Ширећи своје поље употребе, аналитичка конструкција потискује беспредлошку падежну форму:

– *брoј на џелефoн*; *главни град на Србију*; *највиши врх на Балканско џољоџсџрво*; у друге државе много *добар дом на филмови*;

– *од моџ деџу* рођен брат; а *од маџу* родитељи живив у Врањску Бању; *учитељица од џоџ друџа* га је пријавила; Жељко Ражнатовић, муџ *од Цеџу*⁷;

– *плашим се од висџну*; затој се и одрџкла *од имане*; ја сам ослобођена *од џесџови*; *кад се иде њо лавџи џуџи*; па су шетали *њо ливаду*; тај балoн плуџа *њо реџу*.

Многи предлози у аналитичкој конструкцији преузимају значења других предлога и употребљавају се уместо њих:

– предлог *од* у локативним конструкцијама, најчешће с глаголима говорења и мишљења, уместо предлога *о*: *причао сам ти јуче од Џoни Тесџи*; нешто *од маџнеџи* (разговарали); неки *од Зеџмљу* (филм гледали); *ајде да причамо од сџиари филмови*;

– предлог *од* с аблативним значењем уместо предлога *с*: *једна другарица од балџеџи*; *мoрам да се диџнем од сџолиџу*; *треба једна диплома од неџо џаџкмичење*; *oдсуствуџем од часови*;

⁷ Лексикализована стандарднојезичка форма са значењем сродства – *браџи/сесџира од џеџке/сџириџа/ујака* проширила је своје семантичко поље на изражавање и других родбинских и социјалних односа.

– предлог *за* са значењем узрока уместо предлога *око*: *обично се свађамо за рачунар*; с то́м млађом се *рвем за комјјуџер*; *свађају се за миша*⁸;

– предлог *за* у локативним конструкцијама, најчешће уз глаголе говорења и мишљења, уместо предлога *о*⁹: *нисам ти испричао за њо́г лојова*; *читамо за Валенијина и за Све́тлој Трифуна*; *тео да кажем за лу́ку*; *пишем за цвеће*, *за живојишње*; *причали за ња́ва дџетета*;

– предлог *на* у значењу штете уз глаголе *узимаји*, *узети* уместо предлога *од*: *и́зведе на Але́ксу*; *после сам узела на ма́му па́ре*; *узима́м на сѣсѣре* (ужину); *узима́м на сѣсѣре сѣбу*;

– предлог *збој* са значењем циља уместо предлога *ради*¹⁰: *у Ми́нхен (би ишао) збој сѣадион један фудбалски*; *збој фудбал* (отишао у Шведску); *требао је тамо да сѣди око три године збој њајџири*.

У једном броју примера забележили смо мешање предлога *у* и *на*:

– *у једну слику* је показано; *у њафџику* (се купују); *у неко јрѣбље* за љубѣмци га сахранили;

– *на гру́џу речѣницу* је ве́лико сло́во; *на Таковску љицу* (живи); *видао сам на њирицу*; *гледам све на нѣвине лаптопови*.

Неке падежне конструкције употребљене су само у дијалекатској форми. Такве су:

– егзистенцијалне конструкције с глаголом *имаји* и *бији* у безличном и личном глаголском облику презента, перфекта, потенцијала и футура и именичком јединицом у облику номинатива (да *има сѣѣлови* по цѣо ста́н; у шко́лу нѣма *ѡра́чке*; *има́ло оволи́ке фѣке*; у На́ше дѣте је бѣло *ма́скембал*; бѣће *ѡромѣѣја*; *има́о је базѣн*; *ни́су има́ле лојѣишѣ*; *има́ли су дрѣва*; ста́лно је *ѡѡцање* бѣло);

– адвербијализовани дативни облик *куђи* који је потиснуо адвербијализован израз *код куће* у значењу места на коме се врши радња (*има́м и ба́мби куђи*; *седе́ла сам куђи* с та́ту; *ѡн је бѣо куђи* са сѣстру; *куђи* *причам* на вра́њански; *ѡна је ѡве године славила куђи*).

⁸Предлог *за* са узрочним значењем бележи и М. Јуришић (2014: 482) у пчињском говору. У стандардном српском језику у генитивној узрочној конструкцији са узајамно-повратним и социјативним глаголима типа *свађаји се*, *ѡреѡраји се*, *ѡѡѡ се*, *борѡи се*, *ѡѡѡѡ се*, *сѡѡѡѡ се* и сл. и именичким појмом у значењу предмета долази предлог *око* (Пипер и др. 2005: 168).

⁹П. Радић (2003: 132–133) указује на „појачан удео предлошко-падежне конструкције *за* + акузатив, којом се неутралише синтетички модел у разговорном језику. Употреба предлога *за* уместо предлога *о* у конструкцијама овог типа својствена је и македонском језику (Марков 1953: 194).

¹⁰Ову појаву бележи и М. Јуришић у говору Горње Пчиње (2014: 481), а својствена је и косовско-ресавским говорима (Јовић 1968: 165, Милорадовић 2003: 124–125). Више о овој појави у Јуришић 2015.

На другој страни, у ексцерпираној грађи нису потврђени облици партитивног беспредлошког генитива у функцији допуне неких придева: *вредан, достојан, свесћан, ладан, жедан, жељан, жудан* (Стевановић 1969: 192, Фелешко 1995: 69), осим у два примера с придевом *йун*: двориште пуно с *иїрѣчке* (И10), тѣнк пуѣ с *људи*, затим партитивног генитива у функцији правог објекта (само у једном примеру бележимо конструкцију преузету из стандардног језика (ако имаш *хрѣбросѣи* да их пїпнеш)); у конструкцији овог типа увек долази облик акузатива (*имамо йѣре; йїла вѣду; кўйили чоко-лѣду*) и словенског генитива (осим у неким устаљеним изразима, као што су: нѣмам *йѣма*, нѣмам *врѣмена*, нѣће имати *врѣмена*).

У покушају да дијалекатски облик замене стандарднојезичким¹¹, а услед „језичке несигурности” (Тома 1998: 433), настају разноврсне хиперкорективне падежне форме¹². Ове форме настају различитим језичким механизмима у чијој је основи укрштање дијалекатског и стандарднојезичког система. Такви су облици: скўплѣ чауре *од мѣйке* (уп. *од меци* : *од мѣйака*, Амн. *мѣйке*); ја имам *војниѣе* (уп. *војници* : *војнике*); нѣкад сурфујев на *йїлѣсе* (на *йїлѣсе* : на *йїлѣсима*, Амн. *йїлѣсе*).

Несигурност у употреби постоји када су у питању бројне конструкције са именицама средњег рода, именицом *брай* и именицама *месец*, *сѣй*, *йѣдина*: три *гѣѣа* ће смо; ђн је имаѣ два *кўчиѣа*; чѣтири *гуїмїѣа*; ђн пѣт *гѣйѣѣа* има; имам и јѣш три *браѣа*; ја имам пѣт *браїѣа*; па до три *сѣйи* по дѣктори; за три *мѣсѣѣи*; пре пѣт *мѣсѣѣа* (почео да тренира); чѣтри *йѣдина*.

Да постоји несигурност у употреби предлога *с(а)*, показују примери: глѣдала си *са йѣабурѣй* (седећи на табурету); тѣ сам глѣдала *са свѣске* (из свеске).

Многе нестандартне форме настају када у аналитичку конструкцију продре стандарднојезичка падежна форма: ја се плашим *од гўхова*; наставница *из срїској*; јѣдна мѣја другѣриѣа *од балѣѣа*; *од мѣй гѣѣе* брат рођени живи у Нїш; цїтам *са хѣмиском*. Успостављање ових конструкција потпомогнуто је њиховом појавом у другим дијалектима и разговорном језику¹³.

¹¹ Овај смер укрштања могао би, у мањем проценту, бити и обрнут – деца знају стандарднојезички облик, али га желе заменити дијалекатским услед интеракције у којој доминира дијалекатски говор.

¹² У *Енциклопедијском речнику линвистичких назива* термин хиперкорекција се дефинише на следећи начин: „*погреšan ili nepravilan izgovor ili oblik koji je rekonstruisan s namjerom da zameni jedno stanje, koje se smatra nepravilnim, stanjem koje se smatra pravilnim*” (Simeon 1969: 475–476). У социолингвистичкој литератури за ову појаву се користи термин *интердијалекатски*, који је први употребио П. Традицл за облике између два дијалекта, тј. између дијалекта и стандардног језика, сматрајући и стандардни језик врстом дијалекта (Чејмберс, Традицл 1980: 39).

¹³ Тако нпр., ширење конструкције *с(а)* + И у значењу инструментативности бележе дијалектолози у многим говорима (Ивић 1954: 227–228, Радић 2003: 135). Ову појаву М. Стевановић објашњава утицајем суседних западноевропских језика, првенствено италијанског и немачког (1984–1985: 738), док М. Ивић сматра да ова појава представља „природни даљи

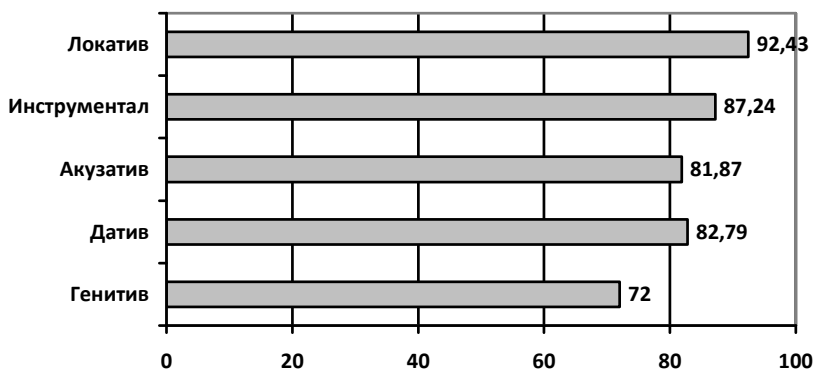
У неким примерима забележена је неутрализација граматичког односа између акузатива и локатива – употребљен је облик локатива уместо акузатива у значењу места завршетка кретања: *ушо је у својој соби*; *онда су се преселили у Врањској Бањи*; *ја сам ишо у овој школи*; човека из мозга пребациује *у шћелу* Аватара; па је дошла код једну другарицу *у крилу* (уп. Јањић 2005а).

Стандарднојезички падежни облици најлакше продиру у анализирани говор у виду устаљених израза (*нема шансе*, *немам појма*, *из виђења*, *преко везе*, *фала боју*), окамењених адвербијализованих облика (*ноћу*, *субојом*, *зими*, *редом*; *којим случајем*, *пореклом*) и устаљених стандарднојезичких конструкција из различитих сфера друштвеног живота – у називима улица, установа, манифестација, празника, филмова, серија, емисија, књига, цртаних филмова, цртаних ликова, у устаљеним синтагматским спојевима као називима различитих појмова, у називима школских предмета, појмовима из школског живота и школског градива (*Храм Светиої Саве*; *председник Комитијета Србије*; *Дани Врања*; *чувар куће*; *химна Србије*; *час разредної ситарџине*; *мерење дужи*; *доба ране јуре*; *делење рационалних бројева*, *Пингвини са Магатайскара*, *Снежана и седам папијулака*, *Предузетје за џутеве*, *Вече са Иваном Ивановићем*). Наведени облици представљају једну семантичку целину која доприноси очувању стандарднојезичке форме (више о томе у: Марковић 2014: 116).

У анализираном говору деце предшколског и основношколског узраста из Врања општи падеж употребљен је 5452 пута, а стандарднојезичка падежна форма 1145. Индекс фреквенције (ИФ) општег падежа у функцији зависних падежа износи 82,64, на основу чега се може говорити о релативно стабилној аналитичкој деклинацији у говору наших испитаника и мањем утицају стандардног језика на падежни систем.

У графикону 1 дат је индекс фреквенције општег падежа у функцији сваког падежног облика појединачно.

Графикон 1. Индекс фреквенције општег падежа у функцији зависних падежа

развој једног процеса који је у току већ од најстаријих епоха српскохрватског језика” и да је страни утицај само убрзао тај процес (1954: 231–232).

Статистички подаци показују да испитаници чији је говор анализиран у највећој мери користе општи падеж у функцији локатива (ИФ 92,43), затим инструментала (ИФ 87,24), датива (ИФ 82,79) и акузатива (ИФ 81,87). Нешто већу изложеност утицају стандардног језика показује генитив (ИФ општег падежа износи 72).

Индекс фреквенције општег падежа у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића/ школе дат је у табели 1¹⁴.

Табела 1. Индекс фреквенције општег падежа у односу на нејезичке чиниоце

НЕЈЕЗИЧКЕ ВАРИЈАБЛЕ											
Узраст	ИФ	Пол	ИФ	Образовање родитеља	ИФ	Место становања	ИФ	Вртић	ИФ	Вртић/ школа	ИФ
пред-школски	89,24	мушки	85,91	високо	68,56	центар	79,31	иде у вртић	88,40	иде у вртић	88,40
школски 1–4	69	женски	79,05	високо/ средње	87,71	периферија	86,33	не иде у вртић	93,32	иде у школу	79,21
школски 5–8	88,47			средње	90,14						

Статистички подаци показују различиту заступљеност општег падежа у функцији зависних падежа у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања и (не)похађање вртића / школе у анализираном говору.

Нижу фреквенцију употребе општег падежа имају испитаници друге узрастне групе, деца од првог до четвртог разреда (ИФ 69). Остале две групе, предшколци (ИФ 89,24) и ученици старијих разреда (ИФ 88,47) имају виши и готово уједначен ИФ општег падежа.

Девојчице у нешто мањој мери користе општи падеж (ИФ 79,05) у односу на дечаке (ИФ 85,91).

Што је нижи степен образовања, фреквенција општег падежа се повећава – општи падеж је у највећој мери присутан у говору испитаника чија су оба родитеља са средњим образовањем (ИФ 90,14), а у најмањој у говору испитаника чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (ИФ 68,56).

Испитаници из центра града нешто ређе користе општи падеж (ИФ 79,31) него испитаници с периферије (ИФ 86,33).

¹⁴ Статистичка анализа није обухватила хиперкорективне падежне облике, као ни облике који представљају устаљене форме какви су устаљени изрази, називи улица, установа, манифестација, празника, филмова, серија, емисија, књига, цртаних филмова, цртаних ликова и сл. Такође, искључена је из анализе и аналитичка на-конструкција у посесивном значењу с обзиром на то да се на њеном месту у стандардном језику користи облик генитива, датива и присвојног придева (Ўнина мајка је на *йаііу* сестра; био је један на *моју сїірінку* отац; ту је на *моје сесїіре* шминкерница; што су велике *шіішке* на *ову девојцицу*).

Вртић нема значајнијег утицаја на употребу општег падежа у говору испитаника предшколског узраста – ИФ општег падежа у говору деце која похађају вртић износи 88,40, а деце која не похађају вртић 93,32.

Школа има нешто јачи утицај на употребу општег падежа у односу на вртић, што је очекивано, али опет недовољно – ИФ општег падежа у говору школске деце износи 79,21, а деце која иду у вртић 88,40.

Разлике у фреквенцији употребе општег падежа код свих нејезичких параметара постоје, али су мале, што говори о њиховом невеликом утицају на употребу општег падежа у анализираном говору деце. Нешто су израженије разлике када је у питању образовање родитеља – што је виши степен образовања родитеља, нижи је ИФ општег падежа. На другој страни, узраст показује ирелевантност – с узрастом се не смањује фреквентност употребе општег падежа. Говор друге узрасне групе, ученика млађих разреда, подложнији је утицају стандардног језика.

ЗАКЉУЧАК

За изражавање функција зависних падежа испитаници, деца предшколског и школског узраста из Врања, користе три падежне форме: општи падеж, најчешће у аналитичкој предлошкој конструкцији, затим стандарднојезички падежни облик и хиперкорективни облик. Притом је општи падеж најдоминантнија падежна форма, на основу чега се може говорити о постојаном падежном аналитизму у говору наших испитаника. У условима падежног аналитизма, аналитичка конструкција потискује беспредлошку падежну форму, а многи предлози шире своје поље употребе (*од, за, на, због*). На другој страни, флективна падежна форма, у мањој мери, продира у све падежне функције.

Стандарднојезички падежни облик најлакше се успоставља у оквиру устаљених форми као што су устаљени изрази, називи улица, установа, манифестација, празника, филмова, серија, емисија, књига, цртаних филмова, цртаних ликова и адвербијализованих облика. Из тог разлога устаљене форме представљају значајан говорни модел који треба систематски уводити у оквиру процеса усвајања стандардног језика. Већ на предшколском узрасту требало би их усвајати глобално, да би се на школском узрасту могло на њих рачунати пре уласка у граматичке анализе.

Појава хиперкорективних облика, насталих укрштањем двају система, дијалекатског и стандарднојезичког, указује на несигурност у употреби стандарднојезичких падежних форми (скупља чауре *од мейке*, четири *гуїмића*, плашм *од дұхова*, цртам *са хемиском*, ушо је *у својој соби*).

Утицају стандардног језика одолева егзистенцијална конструкција с глаголом *имати* и *бити* и адвербијализовани дативни облик *кући* у значењу

места вршења глаголске радње – потврђени су само у дијалекатском облику, док ниједном није употребљен облик партитивног генитива у функцији допуне придева и правог објекта, као ни облик словенског генитива.

Употреба општег падежа у функцији зависних падежа показује високу фреквенцију (ИФ 82,64). Притом, најстабилнији је у функцији локатива (ИФ 92,43), док је продор стандарднојезичког облика нешто већи када је у питању функција генитива (ИФ општег падежа у генитивној функцији износи 72).

Фреквенција употребе општег падежа у зависности од нејезичких параметара показује невелики утицај анализираних нејезичких чинилаца (узраста, пола, образовања родитеља, места становања, похађања вртића и школе) на употребу општег падежа. Нешто су израженије разлике када је у питању образовање родитеља – ИФ општег падежа у говору испитаника чија су оба родитеља са средњим образовањем износи 90,14, а у говору испитаника чија су оба родитеља са високим/вишим образовањем износи 68,56. На другој страни, узраст показује ирелевантност када је у питању употреба општег падежа – са узрастом се не смањује ИФ општег падежа – док је у говору предшколаца (ИФ 89,24) и ученика старијих разреда основне школе (ИФ 88,47) готово уједначен (ИФ 89), у говору ученика млађих разреда је знатно нижи (ИФ 69). Добијени резултат се може објаснити јачим деловањем школе и учитеља као ауторитета на овом узрасту, у складу са Пијажеовом теоријом развоја моралног расуђивања (више о томе у Миочиновић 2004: 19–26), што је у складу са развојним карактеристикама сваког узраста – деца старијег школског узраста релаксиранија су и мање подложна утицају са стране, за разлику од деце млађег школског узраста која (тек зашавши у образовни систем) развојно теже поштовању норме упркос утицајима (изван тог система). Предшколска деца пак уче по моделу и прате говорни модел у свакој конкретној говорној (ситуационој) интеракцији.

Описане говорне навике испитаника у употреби падежних облика указују на неопходност да се у настави граматике српског језика много више пажње посвети усвајању стандарднојезичког падежног система. Настава падежа захтева примену добро осмишљених облика рада, метода, наставних средстава, већи број часова обраде и увежбавања, као и већи број часова говорних вежби. Међутим, већ на предшколском узрасту неопходно је систематско увођење алтернатива за дијалекатске облике и конструкције. На тај начин ће се у децем језичком искуству градити потенцијали за усвајање стандардног језика на школском узрасту.

Како је аналитичка форма у функцији локатива врло стабилна, у обради деклинационог система највише пажње треба посветити овом падежу. Такође, посебан приступ захтевају и све оне падежне конструкције и облици који су у анализи показали већу отпорност на утицај стандардног језика.

У раду је представљен један могући приступ анализи језичких облика у говору деце. С обзиром на то да је спроведено истраживање показало да у свом језичком искуству дете има потенцијално две могућности израза, у наредним истраживањима значајно би било испитати разлику између потенцијалних алтернатива за које се дете у говорној интеракцији опредељује и облика који у његовим језичким компетенцијама немају алтернативу (увек су дијалекатски). Такође, посебну пажњу завређује и питање говорног узора који за децу представљају васпитачи, учитељи и наставници српског језика – у којој мери њихов говор утиче на усвајање стандардног српског језика и колико је релевантан за језичко понашање деце.

ЛИТЕРАТУРА

Бошњаковић (2009): Ж. Бошњаковић, Однос стандардних и дијалекатских особина у говору ученика неких банатских основних школа, *Научни састајанак славистица у Вукове дане XXXVIII/1*, Београд: Међународни славистички центар, 341–350.

Жугић (2012): Р. Жугић, Неке одлике писане језичке културе студената на призренско-тимочком дијалекатском подручју (на примерима синтаксе падежа и синтаксе реченице), *Наше сиварање*, 3–4, Лесковац: Лесковачки културни центар, 265–275.

Жугић (2013): Р. Жугић, Употреба падежа у писаном изражавању студената на подручју призренско-тимочког дијалекта, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIII/2, Приштина: Филозофски факултет, 511–528.

Ивић (1954): М. Ивић, *Значења српскохрватског инструменитета и њихов развој*, Београд: САНУ.

Јањић (2004): М. Јањић, Настава падежа у основним школама призренско-тимочког дијалекта, *Књижевност и језик*, LI/3–4, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 407–425.

Јањић (2005а): М. Јањић, Неки проблеми у вези са наставним интерпретацијама акузатива и локатива у основним школама на дијалекатском подручју, *Српски језик*, X/1–2, Београд: Филолошки факултет, 629–637.

Јањић (2005б): М. Јањић, Настава падежа у дијалекатској средини, *Књижевност и језик*, LII/1–2, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 137–142.

Јањић (2005в): М. Јањић, *Настава падежа у теорији и пракси*, Врање: Учитељски факултет.

Јањић (2009): М. Јањић, Падежни систем на дијалекатском подручју, *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар – Слог, 69–77.

Јовић (1968): Д. Јовић, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–240.

Јоцић (2006): М. Јоцић, *Језик, комуникација, развој*, Нови Сад: Дневник.

Јуришић (2014): М. Јуришић, Синтакса падежа Горње Пчиње, *Српски дијалектолошки зборник*, LXI, Београд: Институт за српски језик САНУ, 373–533.

Јуришић (2015): М. Јуришић, Предлози збој и ради у српским народним говорима, *Путићевима српских идиома: зборник у част Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 267–284.

Јутронић-Тихомировић (1986): D. Jutronić-Tihomirović, Morfološke promjene u splitskom vernakularu, *Filologija*, XIV, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 153–160.

Јутронић-Тихомировић (1988–1989): D. Jutronić-Tihomirović, Jezično prilagođavanje na sintaksiškom nivou, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio filoloških znanosti*, XVIII, Задр: Филозофски факултет, 51–59.

Костић, Владисављевић (2008): Ђ. Kostić, S. Vladislavljević, Појава падежа, *Методика развоја говора – изабрани темејци*, Јагодина: Педагошки факултет, 133–139.

Марков (1953): Б. Марков, Предлогот за и неговите значења, *Македонски јазик*, IV/9, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 193–206.

Марковић (2014): Ј. Марковић, Окамењене падежне форме у призренско-тимочким говорима, *Језик, књижевност и култура*, Ниш: Филозофски факултет, 115–123.

Милорадовић (2003): С. Милорадовић, Употреба падежних облика у говору Параћинској Поморавља: балканистички и етномиграциони аспекти, Београд: Чигоја штампа.

Миочиновић (2004): Љ. Миочиновић, Морални развој и морално васпитање: когнитивно-развојно схватање, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Пипер (2005): П. Пипер, Синтакса савременог српског језика: проста реченица, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Радић (2003): П. Радић, О два аспекта балканизације српског књижевног језика, *Јужнословенски филолог*, LIX, Београд: Институт за српски језик САНУ, 105–152.

Рајић (2009): Љ. Рајић, Градски говори, *Говор Новог Сада, св. I: Фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 31–45.

Симеон (1969): R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Станковић (2018): D. Stanković, Speech of preschool children and elementary school students from Vranje from the standpoint of urban dialectology, *Facta Universitatis, Series: Teaching, learning and teacher education*, 2/1, Vranje: Pedagoški fakultet, 59–70.

Станковић (2020): Д. Станковић, О именичкој деклинацији у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, *Башићина*, L, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 57–72.

Стевановић (1984–1985): М. Стевановић, Социјатив – инструментал: једнакост и разлике, додири и мешања, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII–XXVIII, Нови Сад: Матица српска, 733–740.

Стевановић (1969): М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

Тома (1998): П. Л. Тома, *Говори Ниша и околних села*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Ниш: Просвета.

Фелешко (1995): К. Фелешко, *Значење и синтакса српскохрватској јеништва*, Београд: Орфелин – Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска.

Чејмберс, Трудгил (1980): J. K. Chambers, P. Trudgill, *Dialectology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Dragana V. Stanković

University of Niš

Faculty of Education in Vranje

Department of Languages and Literature

USE OF CASES IN THE SPEECH OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL CHILDREN FROM VRANJE – SOCIOLINGUISTIC APPROACH

Summary: In the conditions of language analytism, the youngest speakers of the Prizren–Timok Serbian dialect have difficulties in adopting the standard language case system. In accordance with that, this paper deals with the use of case forms in the speech of preschool and primary school children from Vranje. The aim of the paper is to determine which case forms are used by children to express the case functions and whether their use is conditioned by non-linguistic factors. To begin with, the case forms used by children were identified, the frequency of using the general case in place of the dependent ones was determined, as well as the non-linguistic factors conditioning its use; the calculation was done using the frequency index, in accordance with the contemporary methodology of socio-linguistic studies. The research results indicate the use of three case forms – the general case, standard language case form and a hypercorrective form. At the same time, the general case is the most dominant case form, and its use depends to a lesser extent on non-linguistic factors. The conducted research is important for teaching cases of Serbian language in Prizren–Timok speaking area – it indicates children's speech habits regarding the use of cases, which should be kept in mind in language teaching.

Keywords: children's speech, case analytics, general case, standard language case forms, non-linguistic factors.